

SÜLH VƏ İNSANLIQ ƏLEYHİNƏ CİNAYƏTLƏRLƏ MÜBARİZƏYƏ MÜASİR BAXIŞ

Açar sözlər: *Beynəlxalq cinayətlər, sülh və insanlıq, hüquqi məsuliyyət, soyqırım, təhlükəsizlik, işgəncə*

Key words: *International crimes, peace and humanity, legal responsibility, genocide, security, torture*

Ключевые слова: *Международные преступления, мир и гуманность, юридическая ответственность, геноцид, безопасность, пытки*

Giriş

Milli cinayət hüququ dövlətlərin daxili hüquq qaydasını cinayətkar əməllərdən qorumaq məqsədi daşdığı halda, beynəlxalq cinayət hüququ bu hüququn müxtəlif sahələrini cinayətlərdən mühafizə etmək məqsədi daşıyır. Cinayətlərin beynəlxalqlıq xarakteri onların bir dövlətin yuristiksiyası ilə məhdudlaşmaması deməkdir. Beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarına nəzər salsaq, “sülh əleyhinə cinayətlər” və “insanlıq əleyhinə cinayətlər” elmi baxımdan bir-birindən fərqləndirilir. Bəzi mənbələrdə isə bu kateqoriya cinayətlər “sülh və bəşəriyyətin təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlər” adlandırılır. Bu cinayətlər üçün belə xarakteristika müəyyən edə bilərik ki, cinayətin tərkibini yaradan əməl əvvəlcədən planlaşdırılmalı və sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu cür əməllərin törədilməsi onların dəfələrlə yerinə yetirilməsinə gətirib çıxara bilər. Bu tələb isə ümumi plan, dövlət siyasəti çərçivəsində yerinə yetirilmiş əməllərin təsadüfi hesab olunması fikrini alt-üst edir, yəni əvvəlcədən planlaşdırılmış hər hansı bir əməl təsadüfi sayılmamalıdır. Bundan başqa isə, qeyri-insani əməl geniş miqyasda törədilməlidir. Eyni zamanda, bu cinayətin törədilməsi şəxsin öz təşəbbüsü ilə həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq cinayət kimi sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərin anlayışı və təsnifatı

İlk dəfə “insanlıq əleyhinə cinayətlər” anlayışına Nürnberq Beynəlxalq Hərbi Tribunalının Nizamnaməsində rast gəlinmişdir. Nizamnamənin 6-cı maddəsində sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər belə təsnif edilir:

1) Sülh əleyhinə cinayətlər – təcavüz, soyqırımı, terrorizm, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) heyətinə qarşı cinayətlər, müharibə cinayətləri - Təcavüzkar müharibənin, eyni zamanda beynəlxalq müqavilə, saziş və etimadnamələri pozmaqla müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya sadalanan fəaliyyətlərdən hər hansı birinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş ümumi planda və qəsdlərdə iştirak etmək və s.

2) İnsanlıq əleyhinə cinayətlər – insan (qul, uşaq, qadın) alveri, fahişəliyin üçüncü şəxslər tərəfindən istismarı, aparteid, deportasiya və digər qeyri-insani hərəkətlər və ya siyasi, irqi, dini motivlərə əsasən mülki əhalini təqib etmə, kölə vəziyyətinə salma, işgəncə vermə, girov götürülmə, müharibəyə qədər və müharibə zamanı adamöldürmə, əhalini məhv etmə, insan hüquqlarının kütləvi və sistemli şəkildə pozulması və s.

Birinci kateqoriya daha çox ictimai təhlükəliliyi ilə xarakterizə olunur və burada qəsd obyektinin qismində dövlətlərarası münasibətlər, xalqların dinc yanaşı yaşaması, xalqın, millətin bütövlükdə beynəlxalq sistemdə varlığı və taleyi, beynəlxalq əmin-amanlıq, təhlükəsizlik və s. kimi daha global mahiyyətli məsələlər tanınır. İkinci kateqoriya – insanlıq əleyhinə cinayətlər isə daha çox müasir dövrün beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərində etiraf olunan cinayətlərdir.

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Ə. Allahverdiyev hesab edir ki, insanlıq əleyhinə cinayətlərə aid normalar həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə kifayət qədər təfsir və tətbiq edilməmişdir (3, 15).

Yuqoslaviya (YBCT) və Ruanda (YBCT) Beynəlxalq Cinayət Tribunalının təcrübəsi bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, bununla belə, onların presedent hüququ insanlıq əleyhinə cinayətlərin hamısını əhatə etmir. “Qarışıq” və ya “beynəlmilləşdirilmiş” tribunalların da bu sahədə töhfəsi hələ ki, nəzərəcarpacaq səviyyədə deyil. Ayırı-ayrı ölkələrin məhkəmələrində insanlıq əleyhinə cinayətlərlə bağlı nadir hallarda işlərə baxılsa da, Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri tərəfindən bu günə qədər Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələri (105-113-cü maddələr) bir dəfə də olsun tətbiq edilməmişdir (4, 20).

1998-ci ilin iyul ayında Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu (Roma Statutu) qəbul olunmuşdur və bu proses hal hazırda qədər davam etməklə, beynəlxalq cinayətlər, o cümlədən sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər məsələsi, habelə onların təsnifatı, yurisdiksiya şərtləri ilə bağlı yekun razılaşmalar əldə edildi.

XX əsr ərzində sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərlə bağlı bir sıra mühüm beynəlxalq müqavilələr də imzalanmışdır ki, onlar da əsas etibarilə qeyd olunan cinayətlərin mahiyyəti və onlara görə mühakimə icraatı üzrə milli və beynəlxalq hüquqi əməkdaşlığı şərtləndirir. Bunlardan: Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-ci il Konvensiyası; Mühəribə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyaları; Aparteid cinayəti ilə mübarizə və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyası; İşgəncə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə 1984-cü il Konvensiyası; Nürnbərg, Tokio, Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının Hökmləri və Nizamnamələri; Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutu; Beynəlxalq Cinayət Polisi Təşkilatının (İnterpol) Nizamnaməsi və s. müqavilə, pakt və konvensiyaları qeyd etmək olar. Beləliklə, müasir beynəlxalq hüququn inkişaf meyillərini nəzərə alaraq, biz beynəlxalq cinayətə, sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə ümumi şəkildə şərti olaraq aşağıdakı anlayışı verə bilərik: Beynəlxalq toplumun qanuni maraq və mənafələri, insan hüquq və azadlıqları, habelə sülh və təhlükəsizlik əleyhinə yönələn transmilli ictimai təhlükəli xarakterə malik olan və beynəlxalq cinayət hüquqi yuridiksiyanın şamil olunduğu əməllər beynəlxalq cinayətlər hesab edilir. Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər isə beynəlxalq cinayətlərin əsas növü olub, dövlətlər arasında sülhə və əmin-amanlığa, ümumbəşəri dəyərlərə, insana və insanlığa qarşı yönələn birbaşa qəsdli xarakterizə olunan transmilli cinayətlərdir.

Müasir beynəlxalq hüquqa görə beynəlxalq hüququn yol verdiyi çərçivədə hər bir dövlət nəinki beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin təmininə dair tədbirlər görmək, həmçinin, başqa dövlətlərin də sülhün təmininə dair beynəlxalq hüquq normalarına əməl etmələrini tələb etmək hüququna malikdir. Dövrün ən aktual problemlərindən biri də beynəlxalq cinayətlərlə, sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərlə mübarizə, onların qarşısını alınması problemidir. Nəzərə alsaq ki XXI əsrdə dövlətlərin qarşısında duran ümumi vəzifə sülh və inkişafa can atmaqdır, cəmiyyətin bütün sahələrində təhlükəsizlik problemini həll etməklə buna nail olmaq olar.

Bəşəriyyətin mövcudluğu, onun demokratik və iqtisadi inkişafı üçün ən böyük təhlükələrdən biri beynəlxalq cinayət hesab olunan sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərdir. Bu cür cinayətlərlə mübarizə problemi məhdud milli-dövlət vasitələri və metodları çərçivəsində həll edilə bilməz. Mübarizənin effektivliyinin artırılması üçün dünya ölkələri birliyi tərəfindən müvafiq beynəlxalq hüquqi tədbirlərə əl atılmalıdır.

Respublikamızın mühəribə şəraitində olması və torpaqlarımızın 20 %-nin işğal altında olmasını nəzərə alsaq, bu problemin bizim üçün nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın olar. Azərbaycan xalqı bir neçə dəfə sülh və insanlıq əleyhinə cinayətin-soyqırımın qurbanı olmuşdur. Yalnız bu hadisələrdən birinə- 1918-ci il mart qırğınına siyasi qiymət verilməsinə cəhd göstərilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi kimi Azərbaycan Respublikası bu gün onun axıra qədər həyata keçirə bilmədiyi qərarların məntiqi davamı olaraq soyqırım hadisələrinə siyasi qiymət vermək borcunu tarixin hökmü kimi qəbul edir.

Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər öz xarakteri və təhlükəliliyinə görə ümumilikdə beynəlxalq birliyin mənafeyinə zərər vurduğundan beynəlxalq hüquq normalarının üstünlüyünün təmin olunması məqsədilə bilavasitə cinayət yuristiksiyasını həyata keçirməli olan beynəlxalq məhkəmə orqanları təsis edilmişdir. Beynəlxalq tribunalların, daimi fəaliyyət göstərən

Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin yaradılması beynəlxalq hüquq normalarının səmərəliliyinin artırılmasına istiqamətlənmişdir.

Beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrin mürəkkəbliyi şəraitində beynəlxalq hüquqi məsuliyyət problemi ən aktual problemlərdən biridir. Beynəlxalq cinayət məsuliyyəti prinsipi yeni dünyagörüşünü əks etdirir və nisbətən yaxın bir dövrün təzahürüdür. Bu prinsip tələb edir ki, dövlətlər beynəlxalq cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinən şəxsləri ya özləri mühakimə etməlidir, ya da onu edə biləcək dövlətə verməlidir. Bu cür cinayətlərdə dövlətlərə qarşı ikili standartların tətbiq edilməsi amili tamamilə aradan qaldırılmalı, sülh və ədalətin təmin olunması naminə obyektiv fəaliyyət göstərilməlidir.

Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər törətmiş şəxslərin səmərəli beynəlxalq cinayət təqibi II Dünya Mühəribəsindən sonra 8 avqust 1945-ci ildə Londonda, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa arasında Avropa ölkələrinin əsas hərbi cinayətkarlarının məhkəmə təqibi haqqında imzalanmış razılaşmanın nəticəsində başlanmışdır.

Qeyd edək ki, ən təhlükəli cinayətlər sayılan genosid, insanlıq əleyhinə cinayətlər, hərbi cinayətlər, təcavüz cinayəti Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin səlahiyyətlərinə daxildir və göstərilən cinayətlərə münasibətdə məhkəmənin yuristiksiyası məcburi xarakter daşımalıdır.

Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər əvvəlcədən planlaşdırıldığından təsadüfi törədilə bilməz. Bu əməl geniş miqyaslılığı ilə seçilir və əməlin həyata keçirilməsində şəxsin niyəti olur. İnsanlıq əleyhinə cinayətlər həm sülh dövründə, həm də mühəribə dövründə törədilə bilər.

Beynəlxalq Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər anlayışını və bu anlayışın məcmusuna daxil olan fərdi cinayət növlərini tədqiq edərkən aşağıdakı məqsədlər qarşıya qoyulur:

- 1) Sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərin tarixini araşdırmaq;
- 2) Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlərə qarşı mübarizə və ona görə məsuliyyətin müəyyən olunması;
- 3) Sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərin əsas fərqləndirmə meyarlarının dəqiqləşdirilməsi;
- 4) Sülh və insanlıq əleyhinə cinayət hesab olunan konkret əməllərin ümumi xarakteristikalarını müəyyən etməklə onları ayrılıqda tədqiq etmək;
- 5) Sülh və insanlıq əleyhinə olan cinayətlərə görə fiziki şəxslərin cinayət məsuliyyətinin yaranmasının araşdırmaq və onların inkişaf tendensiyalarını tədqiq etmək;
- 6) Sözü gedən cinayətlərə qarşı Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin təcrübələrini təhlil etmək və subyektiv fikir formalaşdırmaq;
- 7) Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində təsbit olunmuş insanların sülh və təhlükəsizliyi əleyhinə cinayətlərin müqayisəli hüquqi tədqiqatını aparmaq;
- 8) İnsanların azadlığı, həyat və sağlamlığı əleyhinə cinayətlərə qarşı mübarizə aparan orqanlar üçün müəyyən təcrübi xarakterli təkliflər və tövsiyələr işləyib hazırlamaq;

Nəticə

Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər bu cinayətlərin miqyası, iştirakçıların dairəsi, onların davranışlarının xüsusiyyətləri ilə təyin olunan, ancaq öz xüsusiyyətlərinə malik olan obyektiv və subyektiv elementlərə malikdir. Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər beynəlxalq hüquq pozuntularının ayrıca kateqoriyasına daxil olunmalıdır, çünki, belə pozuntular ümumi sülhə təhlükəsizliyə qarşı yönələn hüquqazidd əməldir, beynəlxalq hüquq normalarının və prinsiplərinin pozulması ilə bağlıdır. Sözügedən cinayətlərin qarşısının alınması istiqamətində dövlətlər bir-birilə qarşılıqlı və çoxtərəfli əməkdaşlıq etməli, bu məqsədlə həm daxildə, həm də beynəlxalq səviyyədə lazimi tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Belə cinayətlərin törədilməsində təqsirli bilinən şəxslərin saxlanılmasında, mühakimə və həbs olunmasında dövlətlər bir-birinə kömək etməlidirlər. Təqsirli bilinən şəxslərin təqsiri sübuta yetirilsə onlar cinayət törətdikləri ölkədə mühakimə olunaraq cəzalandırılmalı, bu məsələdə dövlətlər həmin şəxslərin ekstradisiyası ilə bağlı əməkdaşlıq etməli və həmin cinayətlərin araşdırılması üçün məlumatların toplanması və mübadiləsində birgə fəaliyyətə üstünlük verməlidirlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi // [http:// www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az)
2. “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı 1998-ci il 26 mart // [http:// www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az)
3. Allahverdiyev Ə.V. Beynəlxalq hüquqda insanlıq əleyhinə cinayətlər. Dərs vəsaiti. Bakı. “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2017. 396 səh.
4. Məcidli S.T. “Azərbaycanlılara qarşı törədilən sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər (1918-2018-ci illər)”. Bakı: 2018. 271 səh.

A modern review at peace and crimes against humanity

Summary

Peace and crimes against humanity have objective and subjective elements that are defined by the scale of the crimes, the scope of the participants, and the characteristics of their behavior, but which have their characteristics. Peace and crimes against humanity should be included in a separate category of international law violations, as such violations are related to violations of international law and principles, which are aimed at general peace security.

Современный взгляд на борьбу с миром и преступления против человечества

Резюме

Мир и преступления против человечества имеют объективные и субъективные элементы, которые определяются масштабом преступлений, масштабами участников и характеристиками их поведения, но имеют свои особенности. Мир и преступления против человечества должны быть включены в отдельную категорию нарушений международного права, поскольку такие нарушения связаны с нарушениями международного права и принципов, которые направлены на обеспечение общей мирной безопасности.

Rəyçi: prof.Ş.Səmədova

Göndərilib: 20.04.2020

Qəbul edilib: 22.04.2020